

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ



А.М. Бойко

*доктор юридичних наук, професор,
член Вищої ради правосуддя*

Правники — носії принципів правової держави, і їхня професійна діяльність є важливою для належного функціонування багатьох державних і недержавних інститутів у демократичному суспільстві. Тому важливе значення має якість підготовки правників та доступ до правничої професії, особливо до діяльності з виконання функцій судді, прокурора, адвоката, нотаріуса та правового радника. Суспільна значущість виконання цих функцій зумовлює потребу в законодавчому регулюванні стандартів такої діяльності на засадах професійної незалежності, професійної відповідальності, самоврядності та підзвітності перед суспільством. Відповідно підготовка правників повинна враховувати професійні стандарти правничої діяльності і має сприяти засвоєнню студентами необхідного обсягу знань про правові доктрини, принципи, інститути і професійну етику, а також формування у випускників прикладних навичок і вмій для діяльності, зорієнтованої на забезпечення активної ролі правника у

правовій державі задля утвердження верховенства права, захисту прав і свобод особи, підтримання незалежності суду.

Сьогодні стан вітчизняної правничої освіти не відповідає потребам суспільства та вимогам професійного середовища.

Проблемою, яка потребує розв'язання, є невідповідність змісту та технологій правничої освіти, якості підготовки у правничих школах сучасним вимогам розвитку права та правозастосування у різних сферах діяльності.

Зазначена проблема зумовлена такими причинами:

- незабезпечення на законодавчому рівні базових єдиних кваліфікаційних вимог та ефективної системи доступу до правничої професії;
- неспроможність багатьох правничих шкіл самостійно провести модернізацію змісту правничої освіти та організації освітнього процесу;
- неготовність багатьох науково-педагогічних колективів правничих шкіл до впровадження сучасних технологій навчання та вимог до оцінювання результатів навчання здобувачів правничої освіти;
- недостатній рівень наукових досліджень у правничій сфері, некритичне ставлення академічної спільноти до порушень академічної доброчесності;
- недосконалість системи добору на навчання у правничих школах;
- низький рівень або відсутність мотивації у навчанні багатьох здобувачів правничої освіти;
- брак ефективних механізмів гарантування якості освіти на національному рівні та на рівні правничих шкіл;
- відсутність або недостатність практичної складової в освітніх програмах підготовки правників.

З огляду на зазначене, які ж нагальні завдання постають у зв'язку з необхідністю реформувати правничу освіту?

1. Визначити базові кваліфікаційні вимоги до правничої професії і привести у відповідність стандарт правничої освіти.

Адже вивчення права та особливостей його застосування полягає у формуванні професійної компетентності для виконання відповідних функцій, передусім функцій судді, прокурора, адвоката, нотаріуса та правового радника. Тому зміст освітньої програми (формування необхідних компетентностей) має визначатися потребами професійного середовища, а не довільним вибором правничої школи чи здобувачів вищої правничої освіти.

2. Впровадити систему, яка б забезпечувала якісний добір на освітню програму зі спеціальності «Право». Вибір абітурієнтом освітньої програми має бути усвідомленим, а претенденти повинні виявити здібності, які надалі дадуть можливість набути відповідних компетентностей («думати і діяти як правник»).

3. Передбачити підготовку правників за «інтегрованою» магістерською освітньою програмою. Підготовка правників за освітніми програмами «бакалавр» та «магістр» не має сенсу в сьогоднішніх умовах. На етапі здобуття вищої освіти зі спеціальності «Право» невиправданою є спеціалізація на освітньому рівні «магістр». Адже такий підхід призвів до порушення єдності у структурі вищої правничої освіти. Освітній процес зі спеціальності «Право» має охоплювати базові знання і вміння, їх закріплення та поглиблення. Поглиблення базових знань і вмінь має відбуватися на останньому етапі освітнього процесу. Натомість у вітчизняній правничій освіті магістерські програми вузькоспеціалізовані, і доступ до них можуть мати абітурієнти з не правничих спеціальностей. Те, що представники правничої професії можуть виконувати різні професійні функції, не повинно впливати на порушення структури освітньої програми зі спеціальності «Право». Кваліфікаційні вимоги для доступу до посади судді, прокурора, адвоката, нотаріуса чи правового радника мають бути уніфіковані, тому в більшості країн у системі правничої освіти поширеною є концепція «уніфікованого правника» щодо формування компетентностей у здобувачів правничої освіти. Виконання різних функцій у межах правничої професії вимагає однакового розуміння й застосування права. Йдеться

про ключову кваліфікацію для спроможності надалі виконувати будь-які функції правничої професії.

4. Зміст освітньої програми зі спеціальності «Право» повинен відповідати сучасним тенденціям розвитку права та правозастосування. На сьогодні основа раціональності правового режиму значною мірою ґрунтується на основоположних цінностях, що покладені в основу правових інститутів у різних контекстах — національному та міжнародному. Для правника важливим є вміння належно мотивувати правову позицію, виходячи з розуміння правових доктрин, принципів та механізмів. Необхідно не лише знати зміст правових інститутів і норм, а й розуміти межі та особливості їх застосування в різних суспільних відносинах. Останнім часом важливе значення для формування професійних, особистісних та соціальних компетентностей правника має не тільки теоретична, а й практична підготовка. Підготовка правників повинна ґрунтуватися на формуванні первинних практичних навичок. Проходження практики в суді, прокуратурі та адвокатурі має бути обов'язковим у структурі правничої освіти.

5. Впровадити ефективні механізми для забезпечення зовнішнього контролю якості правничої освіти, включно зі складанням єдиного державного кваліфікаційного іспиту після завершення освітньої програми.

6. Підготовку правників повинні здійснювати правничі школи, які перебувають у підпорядкуванні центрального органу виконавчої влади у сфері освіти й науки, та приватні заклади вищої освіти, які отримали ліцензію центрального органу виконавчої влади у сфері освіти й науки і за своїм науковим та освітнім потенціалом можуть забезпечити формування компетентності правника. Виховання майбутнього правника має відбуватись у середовищі, де панують академічні свободи, повага до людської гідності та толерування іншості.

7. Підготовка правників за «інтегрованою» магістерською освітньою програмою могла б здійснюватись на основі освіт-

нього рівня «молодший бакалавр» чи «бакалавр» незалежно від спеціальності. Для доступу до навчання виправданим було б виявляти в абітурієнтів здібності до аналітичного та логічного мислення і знання іноземної мови.

8. Формування компетентностей майбутнього правника потребує значно більшого обсягу постійного контакту з викладачами та практичними працівниками. Тому підготовку правників у правничих школах необхідно здійснювати за денною формою навчання.

9. Надати професійним об'єднанням правників право: 1) участі у формуванні та перегляді стандарту правничої освіти; 2) участі в акредитації правничих шкіл та в оцінюванні якості їхніх освітніх послуг; 3) участі у наданні доступу до правничої професії.

Необхідно також зрозуміти, що назріла зміна парадигми в питаннях якості правничої освіти, змісту та методології викладання правничих дисциплін.

Сучасна правнича освіта передбачає формування середовища для ефективного пошуку, засвоєння й розвитку правничих знань та навичок упродовж життя. Зміст правничої освіти має забезпечити реалізацію особистісно орієнтованого навчання, включно з передаванням та засвоєнням існуючих, а також зі творенням нових знань під час навчання та професійної діяльності.

Окремо варто сказати про важливість формування у випускників правничих шкіл широкої загальної ерудованості й розуміння взаємодії права з такими сферами знань, як філософія, економіка, історія, використання досягнень політології, психології та соціології. У майбутніх правників необхідно розвивати загальні навички: аналітичне, критичне і творче мислення необхідне правникові для розуміння призначення і змісту права, критичного оцінювання різних думок і позицій, правильного застосування правових норм у складних ситуаціях, обґрунтованості правових висновків і правильності оформлення відповідних процесуальних документів. Від професійної діяльності правника

невіддільним є вміння грамотно формулювати й висловлювати свої висновки чи рішення, брати участь в аргументованій професійній дискусії, а також уміння зберігати неупередженість, розуміти інтереси та мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами.

У процесі навчання студенти повинні набувати навичок самостійної роботи — уміння планувати, організувати й контролювати індивідуальну діяльність, а також працювати в команді, розподіляти і координувати завдання, контролювати їх виконання.

Освіта зі спеціальності «Право» повинна формувати у здобувачів прагнення до самовдосконалення та навчання протягом усього життя, набуття нових знань, адаптування і використання їх у своїй діяльності.

Освітня програма з підготовки правників повинна створювати умови для закріплення й удосконалення базових знань, навичок і вмінь їх застосування.

Завжди актуальним було і є формування поглиблених знань та вмінь застосовувати правові доктрини і принципи, а також розуміти особливості застосування окремих правових інститутів у конкретній правовій системі або в контексті порівняльного правового регулювання.

Важливим є також уміння застосовувати теоретичні знання з соціальних, гуманітарних та інших галузей у процесі діяльності з правозастосування, вміти інтерпретувати результати експертних міждисциплінарних досліджень.

Для випускника правничої школи також важливо навчитися прогнозувати можливі наслідки ухвалених рішень як із суспільної, так і етичної точок зору; визначати проблеми правового регулювання та пропонувати способи їх вирішення з інтегральним оцінюванням різних правових доктрин, використанням необхідних теоретичних і прикладних знань і відповідно до імперативів закріплення (захисту) прав людини й основоположних свобод; уміти самостійно готувати проекти правових актів,

обґрунтовувати необхідність у їх ухваленні, прогнозувати вплив прийнятих рішень на суспільство в соціально-психологічному, економічному, культурному та інших аспектах.

Актуальною вимогою сьогодення є вміння ефективно представляти права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб із дотриманням вимог професійної етики та стандартів нерозголошення конфіденційної інформації.

Освітній процес із підготовки правників повинен забезпечувати формування особистісних навичок і вмінь, а саме: критично оцінювати власну і сторонню правничу практику, своє професійне зростання та результати професійного самовдосконалення.

Необхідно суттєво переглянути та впровадити сучасні технології з організації освітнього процесу й методики викладання.

Основною метою викладання юридичних дисциплін є формування розуміння того, що для правника навички з обґрунтування правової позиції є не менш важливі, ніж знання права.

Освітній процес зі спеціальності «Право» має базуватися на синтезі викладання і самопідготовки здобувачів вищої освіти.

Викладачі юридичних дисциплін повинні добре знати предмет навчальної дисципліни у таких розрізах:

- теоретичне обґрунтування;
- історія генезису та формування особливостей правового регулювання відповідних суспільних відносин;
- правотворчість, включно з пояснювальними матеріалами до проектів нормативних актів;
- судова практика і проблеми правозастосування;
- порівняльний аналіз (правове регулювання у зарубіжних державах, а у разі потреби — окремо в державах загальної та континентальної правових систем);
- міжнародне право і право Європейського Союзу;
- сучасна проблематика, яка аналізується у спеціальній літературі.

Викладання не повинно становити просте відтворення тексту юридичних джерел, а має орієнтувати студентів на вміння знаходити аргументи для вирішення питань у процесі правозастосування. Основними завданнями викладання є:

- визначення базових навчальних матеріалів (юридичних та наукових джерел, матеріалів практики правозастосування тощо) і короткий аналіз з наголосом на опрацювання найважливішої інформації;
- ідентифікація основних концепцій із базових навчальних матеріалів і їх обговорення у найрізноманітніших аспектах;
- ідентифікація й обговорення проблем, які впливають із базових навчальних матеріалів;
- вказівка на джерела для розв'язання порушених проблем.

Метою самостійної підготовки студентів має бути добре засвоєння вказаних викладачем матеріалів і використання цих матеріалів для вирішення обговорюваної викладачем проблематики.

Під час освітнього процесу необхідно використовувати методи закріплення здобутих знань, спрямованих на розвиток практичних навичок: дискусія, дослідницька діяльність, індивідуальна чи групова робота/проекти, імітація, інтелектуальний штурм. Реалізація зазначених методів є більш ефективною, коли переважають практичні заняття й семінари у невеликих групах. Обов'язково необхідно використовувати методи, які стимулюють самостійну роботу студентів (засвоєння матеріалу, рефлексія, аналіз прикладу з практики, розв'язання правової проблеми, імітація, пізнавальні ігри, навчання за допомогою навчання інших, навчання на власному досвіді, індивідуальний пошук проблем, методи контролю й самоконтролю).

Важливими для формування прикладних навичок правника є методи дослідницького характеру (пошук, аналіз і синтез інформації, аналіз відповідних процесуальних дій, застосування

конкретного методу дослідження, інтерпретація даних тощо), які повинні бути в основі самостійної підготовки.

Методи контролю й самоконтролю становлять самостійну групу методів, тобто це методи, які передбачають існування між викладачем і студентом зворотного зв'язку в ході професійної підготовки і дають студентові можливість здійснити більш поглиблене дослідження прикладного характеру, яке надалі реалізується в курсовій чи дипломній роботі.

Освітній процес повинен забезпечувати підготовку фахівців у галузі права відповідно до вимог ринку праці, тому виховання рефлексивних навичок формує можливості для розвитку зв'язку між теорією та практикою (теоретичні курси збагачуються відповідними практикумами) і для поширення кращого досвіду.

Основою успішного виконання освітньої програми зі спеціальності «Право» є кваліфіковані викладачі, які спроможні передати студентам знання і сформувати у них навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності. Оцінка компетентності викладача повинна здійснюватися відповідно до його наукового, педагогічного і практичного досвіду, куди входять участь у наукових дослідженнях, використання прогресивних методів викладання, визнання з боку професійної й наукової спільноти, навички спілкування іноземними мовами, участь у програмах підвищення кваліфікації, конференціях тощо.

Важливо, щоб частину навчальних предметів викладали практики з досвідом роботи суддею, прокурором, адвокатом, нотаріусом чи правовим радником.

Правничі школи повинні надавати студентам найрізноманітніші форми академічної допомоги, в тому числі випуск різних видань, організацію вступних лекцій, оцінювання зворотного зв'язку від навчання (анкетування), створення умов для навчання осіб з обмеженими можливостями; надання психологічної допомоги, ознайомлення з можливостями майбутньої кар'єри тощо. Важливо створити умови для розвитку у здобувачів правничої освіти професійних цінностей та розуміння значення

інституційної етики. Поєднання навчання здобувачів правничої освіти з професійною діяльністю у формі волонтерства, надання безоплатної правової допомоги, участі в юридичній клініці, стажування, роботи в канікулярний період, на неповний робочий день та/або тиждень тощо. Така діяльність формує у майбутніх правників громадянську активність і співпереживання за тих, хто потребує допомоги. Необхідно пам'ятати, що для правника важливим є усвідомлення професійної відповідальності як перед суспільством, так і перед професійною спільнотою.

Вдосконалення якості правничої освіти має відбуватися відповідно до принципів, затверджених у «Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти». Для цього необхідно здійснити такі кроки:

- 1) впровадити у правничих школах дієві внутрішні механізми забезпечення якості правничої освіти;
- 2) розробити методiku проведення зовнішнього незалежного оцінювання якості правничої освіти відповідно до сучасних вимог;
- 3) започаткувати рейтингове оцінювання правничих шкіл з урахуванням результатів зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти та показників успішності випускників правничих шкіл за єдиним державним кваліфікаційним іспитом;
- 4) сприяти професійним об'єднанням правників у розробці та запровадженні незалежного рейтингового оцінювання правничих шкіл;
- 5) створити умови для ефективної діяльності студентського самоврядування.

Для якості правничої освіти важливе значення має ефективність наукових досліджень і використання їх результатів в освітньому процесі. Здобувачі вищої правничої освіти повинні набути навичок наукового мислення, опанувати методологією наукових досліджень і вміти впроваджувати результати своїх наукових пошуків.

Правничі школи мають активніше залучати здобувачів вищої освіти до наукових досліджень, участі у студентських наукових товариствах тощо. Професійна спільнота повинна сприяти прикладному характеру досліджень та розвитку вмінь і навичок у проведенні наукових досліджень у сфері права.

Необхідно суттєво збільшити обсяги державного фінансування наукових досліджень із права за грантовим принципом, з урахуванням цілей державної політики та інституційної спроможності правничої школи.

Правничі школи мають гарантувати свободу наукових досліджень із дотриманням принципів академічної доброчесності. Наукові дослідження у сфері права мають бути спрямовані на інтеграцію в європейський науковий простір, а правничі школи — ширше використовувати наукову кооперацію з колегами з інших держав.

Підсумовуючи, важливо ще раз наголосити на соціальній значущості професії правника, його одвічній і величній місії — служити добру та справедливості. Право є унікальним надбанням цивілізації, яке покликане бути носієм найвищих соціальних начал, реалізувати історичне призначення суспільства, пов'язане з пануванням у ньому розуму та гуманності. Тільки суспільство, в якому благоденствує закон, може забезпечити самовираження особистості, задоволення її потреб та розвитку творчості. Правовий порядок — основа життя суспільства. Тому кожен із нас, правників, повинен утверджувати правові цінності та основоположні принципи; повинен пам'ятати, що суспільство хоче бачити нас фахівцями, які наділені зрілістю розуму, незалежністю суджень і перейняті відповідальністю як перед суспільством, так і перед власним сумлінням.